

۱۹۲۶

ایکینجی جلد

تورکیات مجموعہ سی

استانبول دارالفنون تورکیات استیتوسی طرفندہ نشر ایدیلیر

مدیر:

کرم سبلی زاده محمد فؤاد

استانبول دارالفنون شده «تورک ادبیاتی تاریخی» مدرسی

استانبول - دولت مطبعہ سی

۱۹۲۸

اوغوزلرلرک خریستیانی مسلمانلار

باستورستانلی احمد زکی دلیبری

«ابن فضلان» سیاحتنامه سنک شیمدی «مشهد» ده «امام رضا» کتبخانه سنده بولونان نسیخه سنده نظرأ بغداد سفارت هیئت حرجی ۳۱۰ سنه سنده «خوارزم» واسطه سیله «بلغار» کچرکن «اوست یورد» چوللرندن صوکر شیمدیکی اورال ولایتی نك «تیمیر» و «غوریف» مضافاتنده «اوغوزلر» «تصادف ایتیش و اوغوزلرک دین و عادتلری حقنده ایجه تفصیلی معلومات ایدینمشد. بو معلومات روس آقاده می مجموعه لرلنده (Bulletin de l'Académie des Sciences de Russie, ۱۹۲۴, ص ۲۴۴-۲۴۶) [«ابن الفقیه» ک مشهد نسخه سی] نامیه نشر اولونان مقاله مده درج اولونمشد که ، تورکیات مجموعه سنده آیری بر مقاله ایله آیریجه ایضاح ایدیلک ایجاب ایدر. ابن فضلانک بو معلوماتی ، بالخاصه عقائد مسائل خصوصنده ایجه تفصیلاتی اولوب ، اوندن ، اوغوزلرک یالکیز خالص شامانی اولدقلری وایچلرلنده «خریستیانلق» دن ونام نشان بیله اولمادیکی آچیقجه کورولمکده در. ابن فضلانده یونلرک اللهه نظرلری ، مال ذبح ایتک و نکاح و دفن عادتلری هپ بیان ایدیلور . حتی یونلرک امراسندن برینک اسلامی قبول ایتیش ایسه ده ، صوکر مجوسیلکر جوع ایتیش اولدیغی ده سویلنیور . «سپردریا» حوضه سنده کی اوغوزلرک داها اوزماندن اسلام تاثیرینه قایلیمه یه باشلاقلری معلومدر؛ واسلام تاثیرندن تماماً اولان خالص اوغوزلر ایسه ایشته شو ابن فضلانک کوردیکی قیبله در. بونلرده خریستیانلقدن قطعاً اثر بیله یوقدی.

اوغوزلرک خریستیان اولدیغی حقنده کی فکرلرک اساسی ، «بارتولد» ک اخیراً تورکیات مجموعه سنک برنجی جلدنده نشر اولونان «اورتا آسیاده خریستیانلق» مقاله سنده (ص ۷۸-۸۰) ایضاح اولونمشد. بونک اساسی ایسه ، سلچوقک بعض اوغلرینک «میکائیل» یونس ، داوود» ناملرینی طاشیاسی [۱] وعین زمانده «زکریای قزوینی» نك «آثار البلاد» ندیه اوغوزلرک خریستیان

[۱] غربی تورک مطبوعاتنده (مثلاً نجیب عاصم بک ، تورک تاریخی ، ۲۴۴ ؛ اورادن نقلاً رضا نوربک ، تورک تاریخی III ، ۱۸ - ۱۹) برنجی سلچوقیلرک خریستیان اولماسی تمام قطعی و محقق بر مسئله کی قبول اولونه رق ، «یونس» ، «میکائیل» ، «موسی» اسملری ده «یوناس» ، «میشل» ، «میکائیل» ، «میخال»

اولدقلری حقنده کتیر یله ن معلوماتدر. «میکائیل» اسمی حقنده، «بارتولد» لکده افاده ایتدیکی وجهله، بواسمک مسلمانلر آراسنده ده استعمال اولوندیغنی تکرار ایتک ایجاب ایدر:

مثلاً «یاقوت» ده (معجم البلدان، ووستنفلد نثری، I، ۵۳۴) «ابوسعید میکائیل بن حنفیه»، «تاج العروس» ده «مکمل» ماده سنده «میکال بن عبدالواحد» و «میکائیل الخراسانی» نام ذوات ذکر ایدیلور. برنجی سلجوقیلرک کندی عصرلرنده غزنویلر اولکده سنده خالص مسلمانلردن «احمد میکائیل» (تاریخ بیهقی: Morley, The Tarikhi-Baihaki. O. Colc. 1862: ص ۶۶۶)، «احمد بن علی بن اسماعیل میکالی» (تاریخ یمینی للتی؛ ترجمه جرباذقانی، طبع طهران، ص ۲۷۸)، و «علی میکائیل» (بیهقی، ص ۴۴۵) اسملری ذکر اولونیور. «یونس» و «داود» اسملری حقنده ایسه ایضاحاته ده لزوم یوقدر.

«قزوینی» نک روایتی ایسه واقعا داهامهم کی تلقی اولونه بیلیر: کویابوراده اوغوزلرک خریستیان اولدقلری مادی برمثالله، اوغوزلر ایچریسنده «عیسی» به نسبت ایدیلن برطاشله اثبات ایدیله جکی کوریلور. آثار البلاد، ص ۳۹۵: «بها (ای فی بلاد کیمک) جبل یسمی منکور به عین فی حفرة قال ابوالریحان الخوارزمی فی کتابه الاثار الباقیه ان هذه الحفرة مقدار ترس کبیر وقد استوی المألی حافتها فریما یشرّب منه عسکر کثیر لایقصر مقدار اصبع وعند هذه العین صخرة علیها اثر رجل انسان و اثر کفیه باصابعهما و اثرر کبتیه کانه کان ساجداً و اثر قدم صبی و حوافر حمار و الاثرک الغریبه یسجدون لها اذا رأوها لانهم نصاری ینسبونّه الی عیسی علیه السلام».

موئیز «صورتلرنده یازیلش، و سلجوقیلرله هیچ مناسبتی اولمایان موغول خریستیانلری «کرایت» لر و «سالجیوت» لرده بو آرایه صوقولمشدر. سلجوق اولادندن «آرسلان» اسلام مأخذلرندن بعضیلرنده (مثلاً ابن الاثیر، آورو باطبعی، IX، ۲۶۶، ۲۲۳) «آرسلان» صورتنده یازیلدیغنی جالده «کردیزی» ده «اسرائیل» صورتنده یازیلمشدر. بوخصوصده بارتولد، «آرسلان» اسمی بوذاتک تورکجه اسمی، «اسرائیل» ده اسلامی اسمی اولدیغنی فکریخی ایلری سورمشدر (Barthold, Turkestan, II, 300)؛ و بونده هیچ شبهه یوقدر. بو کونکی قیرغیزلرده هر وقت کوریلدیکی کی، خالص تورکجه اسملری، عربجه بیلن ملالر کتابه یازارکن، مطلقاً اوکله یه آهنگ جهتیه توافق ایدن برعربجه اسمه تحویل ایدرک یازارلر؛ بو، حتی بوتون معاملات کاغذلرنده ده اویله در. اسکی زمانده ده اویله ایدی. ایشته بو صورتله «آرسلان» کله سنی «اسرائیل» دیشلر. میکائیل و داوود اسملری ده اولجه تورکجه «مه که ز، به که ن، طوطی، داو طای» کی معروف تورک اسملرندن بری اولوب ملالر طرفندن اسلاملاشدیریلرک میکائیل و داوود یازیلش اولابیلیر. بونکله برابر سلجوق اولادینه حین ولادلرندن بیله «داود، یونس» کی مسلمان اسملری ویریله سی احتمالی بن اصلا انکار ایتیمورم.

صوکر، «قزوینی» اوغوزلرک «نصرانی» اولدیغنی دهاا دیگر بعض یرلرده ده ذکرایدیور. آثارالبلاذ ص ۳۹۴: «الغزامة عظيمة من الترك وهم نصاری كانوا في طاعة سلاطين بني سلجوق الى زمن سنجر بن ملكشاه فبعث اليهم من يستوفي الخراج منهم فتجاوز الجاني للخراج في الرسم والعادة فضربه ملكهم وكان اسمه طوطی بك فأتى الجاني.. الخ». دهاا یوقاریده (ص ۳۱۷) «نیسابور» حقنده سویله ن یرده «سلطان سنجر» ی اسیرایدن «غز» (اوغوز) لر، «نیسابور» ی محاصره ایدرکن (نیسابور اهل یسی پک شدتلی مقابله کوستردیلر، چونکه بو اوغوزلر نصرانی ایدیلر) دنیلور: «فقاتلهم اهل نيسابور اشد القتال لانهم كانوا كفارا نصاری». دیگر فرضیه لرک هپسی ایشه «قزوینی» پک معلوماتی اوزرینه علاوه ایدیلور مشدر. اوجه دن بری ده اوغوزلرک خوارزمه قومشوا و لوق جهتیله خریستیانلغی اورادن اوکره نیلمه لری احتمالی [۱]، دیگر ی ده «ابودلف» قصه سنده اوغوزلرک معبدنده رسملر اولماسی حقنده کی خبردرکه، بوندن، اوغوزلرک خریستیان اولقله قالیوب حتی «یعقوبی خریستیانلر» اولدیغنی استدلال اولونمشدر. حالبوکه «ابودلف» ده اوغوزلرک عبادتخانه لرنده رسم اولمادیغنی سویلمکله برابر، نصاری اولدقلری حقنده بر سوز یوقدر (ساده جه: «ولهم بيت عبادة وليس فيه اصنام»).

«البيروني» نك «الانارالباقیه» سنك مطبوع نسخه سنده (ص ۲۶۴) «قزوینی» نك نقل ایتدیکی روایت بوضورته یازیلشدر: «ومثل هذه البحيرة (ای لبحيرة التي بين طوس وابر شهر) عين ماء عذب في بلاد كياك في جبل يسمى منكور. مقداره كترس كبير قد استوى سطح ماء مع حافته فرما يشرب منه عسكر ولا ينقص اصبعاً وعند هذه العين اثر رجل انسان واثر كفيه باصبعهما وركبته كان ساجدا هناك واثر قدم صبي وحوافر حمار ويسجد لها الاتراك الغزية اذا رأوها». «البيروني» نك روایتی، «مارقوارت» کیا کزلره اوغوزلرک حدودلری زردلردن کچدیکنی تعیین ایتدیکی یرده تحلیل ایتمشدر (Marquart über das Volkstum der Komanen, S. 101-102). بوذات «منكور» اسمنی min-kur اوقیور، و بورادن ده لام رینه ایران تأثیریه رأ کلش اولدیغنی تصورله اصلندن «میک - کول - طاغ» Berg dertausend Guellen دیه ترجمه ایدیور. «بارتولد»

[۱] «بارتولد»، مذکور مقاله سنده (تورکیات مجموعه سی، ج ۷۹) خوارزم خریستیانلرنک «کل یایرامی» حقنده کی البیرونی (ص ۲۹۶) نك روایتندن، بولرک ملکائی و یایعقوبی اولدقلری استدلال ایدیور. حالبوکه عین اثرده (الانارالباقیه، ص ۲۸۸)، خوارزم خریستیانلرنک «ملکائی» اولدقلری البیرونی کندییی سویله یور: «وانا ذا کر ماعلیه الملكائیة من استعماله في شهور السريانيين في خوارزم».

ایسه ، «مارقوارت» كده (ص ١٠١ ، حاشیه ٤) دقت ایتدیكى كې ، بوقایا حقنده كى خبرنى يالكىز « قزوینى دن » نقل ایتىش ، و « قزوینى » نك بومعلوماتى « البیرونى » دن آلمش اولدیغى سویله مہیى اونوتمش ، و یاخودده دقت ایتمه مش و « البیرونى » له مقایسه ایله مه مشدر . حالبوكه « البیرونى » له مقایسه ایدیلزسه ، « قزوینى » روایتى نك آخرنده كى « لانهم نصارى ینسبونہ الى عیسی علیہ السلام » عبارہ سنك ده « البیرونى » دن آلمش اولدیغى اكلامق لازم کلیور . (نقلاً : کوپرلی زاده محمد فؤاد ، تورکیه تاریخی ، ص ١٣٤-١٣٥ ده اولدینى كې) . « البیرونى » ده ایسه اوعبارہ هیچ موجود اولمایوب ، قزوینى نك طرفندن بالاخره علاوه اولونمش برسوزدر . احتمال « الاثار الباقیه » نك مطبوع نسخه سنده عبارہ نك آخرى - بلکه ده برنسخه خطاسى اولارق - دو شمش اولماسون دیهرک ، بن مذکور اثرک استانبول عمومى کتبخانه لرنده (کتبخانه عمومى ، طوپ قپو ، نورعثمانیه) بولونان مکمل نسخه لرینه ده باقدم ؛ بونلرک هیچ بریسنده « قزوینى » ده كى جمله یوقدر . « مارقوارت » ، احتمال مذکور روایتک « قزوینى » ده كى فضله جمله سى ده اوزانك كندى سوزى اولمایوب اسكى برماخذن آلمش اولدیغى ، و بلکه « قزوینى » ده بوروایت « البیرونى » به نسبة داها تفصیلى کتیریلدیكى فرض ایدهرک : « قزوینى نك مأخذى يالكىز البیرونى ، و یاخودده هر ایکیسى نك مأخذى دیگر بر داها اسكى اثر اولابیور » دیمشدى . کوپرلی کتبخانه سنده مجموعه لر قسمنده ١٦٢٣ نومرولو بر مجموعه ده برقاج اك قدیم جغرافی اثرلردن غیر منتظم رصورتده استنباطه یازیلان بر رساله واردر . اوراده تورکلر حقنده معلوتى حاوى قسمده (ورق ٢١٨ ب) ، مذکور جبل منکور قایاستنه كى طاشى آ کدیران بر روایت وار : « وفيها جبل عظیم فيها شجرة فيها اثاریدین ورجلین وركبة كانه ساجد وکل حاجز علیها یسجدله وفيها خیل ممتعة قد توحشت فی الغفار وهی فی غایة الصف (؟) و الفراهة كانت لملوك الفرس فلما تغلبت علیهم هربت فی الصحارى . « شجرة » کله سى عمومأ متنك هپسى كې نقطه سز « سحره » یازیلس و بلکه اصلنده « سحره » اولمشدر . و بوروایتده كى تورکلر ، « عوفى » و « یعقوبى » ده كى اكشمالی و صوئوق لرلرده كى تورکلر ، « کپا » و « قیرغیزلر » عائد معلوماتله برابر کتیریلشدر . بونلر ، « وحشى آثار » ده قولالانلردرکه ، « روبروق » سیاحتنامه سنده و تیمور سفرلرنده ده بورالرده پك معروفدرلر . ایشته بومعلوماتده « البیرونى » دن استفاده ایدیلش دکلدر ؛ مذکور رساله ده كى سائر برقاج اسكى معلوماتلر كى زه ایریشمیه بن براسكى مأخذن آلمشدرکه ، « بیرونى » ده آندن استفاده ایتش اولابیور . لکن ، بویكى مأخذده ده ، قایا واوزرنده كى آغاچ و یاخود

طاش‌حقنده معلومات ویریلیرکن، بونک خریستیانلقه و عیسی کولتیرله مناسبتدار اولدیغی سویلنمیور. دیمک «قزوینی»، «جبل منکور» حقنده کی روایتی یالکز «البیرونی» دن نقل ایتمش، و او روایتک صوکنه علاوه ایتدیکی «لأنهم نصاری ینسبونہ الی عیسی علیه السلام» عبارہ‌سنی ده یالکز کندیلی اویدوروب علاوه ایتمشدر.

«قزوینی» نک اوغوزلر حقنده کی روایتلرینک جالب دقت اولان دیگر طرفی، «سلطان سنجر» ایله محاربه ایدرک آنی اسیرایدن خراسان اوغوزلرینی «نصرانی» صایه‌سی در. کویا او اوغوزلردن باشقه اوغوزلر قزوینی‌یه معلوم دکل ایتمش، و کویا سلجوقیلر بام باشقه بر قوم اولوب «اوغوزلر» ایسه اولره دشمن اولان بر خریستیان قوم ایتمش. بویایسه تماماً یالاندر. مذکور اوغوزلرک وقائعی برچوق معاصرلری یازمشلر بونلرک یغما و غارت و وحشت و تربیه‌سز لکلری نتیجه‌سنده خراسان اولکک‌سنک باشنه کلن بالالری تماماً توصیف ایتمشلر در. هر کس بونلر حقنده بیلدیکی قدر شتوم صرفنه چالشمشدر؛ لکن هیچ کیمسه بونلری نصاری و یا غیر مسلم دیمه مش، بالعکس مسلمان مسلمانانه بوقدر ظلم یا پارمی دییه تخطئه ده بولونمشدر. بو واقعه‌یی اک جانی تصویرایدن ذات، «حکیم انوری» در که، بو اوغوزلره قارش یارديم ایسته مک ایچون سمرقنده کی قارا خانلر پادشاهی «طمعاج خان محمد ابراهیم بن قزل آرسلان خان محمد» خراساندن کوندریله ن هیئت له برابر، اوغوزلرک فتنه‌لری حقنده کی مشهور قصیده‌سنی ده کوندرمشدر. شعری تماماً اوغوزلری ذمندن عبارت ایسه ده، هیچ بریرنده بونلری غیر مسلم و یا نصاری دیه تسمیه ایتمه مشدر. بالعکس، اهالی بونلرک حکومتنی قبول ایتمه دیکندن و ناملرینه خطبه او قونمادیغندن خراسانده خطیب و منبر بولونمادیغی ذکر ایدلکده در :

خطبه نکند بهر خطبه بنام غزان در خراسان نه خطیب است کنن نه منبر
کذلک بونلر مسلمان اولدقلری حالد مسلمان اهالی نک وضعیتی کفار مملکتینده کندن دها فنا
اولدیغی سویله نهرک خاندن یاردم ایسته نیلیور :

بر مسلمانان ز شکل آن کنند استخفاف که مسلمان نکند صد یک آن با کافر
هست در روم و خطا امن مسلمانان را نیست یک ذره سلامت بمسلمانی در
خلق را زن غم فریاد رس ای شاه جهان ملک را زن ستم آزادکن ای باک کهر
«ابن الاثیر» و سائر بوتون مأخذلرده بو اوغوزلرک رئیس‌لری ذکر ایدلشدر که، اکثر اسملری
مسلمان اسمیدر: «عبدالحمید، بختیار، محمود، ملک دینار، اوغلی علاء الدین فرخ‌شاه» و باشقه‌لری.
«زکریا قزوینی» (آثار البلاد، ص ۳۹۴)، بونصاری اوغوزلرک شه‌سزینه نصرانی رئیس
تورکیات مجموعه‌سی - ۵

اولمق اوزره طوطی بکی ذکر ایدیور. بو ذات ایسه، معاصر لرینک شهادتیه کوره، تام معناسیله مسلمان برذاتدر. اوزمانه عائد وثیقه لر، «خوارزمشاه آتسز» دورنده یازیلان برانشا کتابنده مندر جدر. بواثرک پتر سمور غ شرق السنه سی انستیتوسی کتبخانه سنده کی ناقص نسخه سنده [۱] «طوطی» بکه عائد قسمی، بارتولدک «تورکستان» کتابنک برنجی جلدنده (ص ۲۸-۲۹) مندر جدر. بونده طوطی بک «اسفیه سالار اجل کبیر ناصر الدین ابوشجاع طوطی ابن اسحاق بن الحضر» تسمیه اولونیور، و تمثیل ایتدیکی غز (اوغوز) لر حقنده ده «طبقات حشم غزه و فقههم الامه المرشد الدین والدنیا» دنیلور. بوندن آ کلاشیلور که طوطی بکک یالکنز کندیمی دکل ذکر اولونان ایکی باباسی ده مسلماندر؛ اوغوزلر، بر قسم مسلمانلری متضرر ایتملری اعتباریله بعضیلر نجدهم اولو نقله برابر، دیگر بر قسملری طرفندن ده بلکه، دین، اسلام اوغورنده چالیشان بر قوم اولارق مدح ایدیلشدر. بونلرک کرک غز نه یی فتح ایدنلری، کرک کرمانی فتح ایدن [بو خصوصده: تاریخ سلجوقیان لمحمدن ابراهیم] قسملری، عمومیتله جاهل بدوی بر قوم اولقله برابر خالص مسلمان ایدیلر. بونده ذره قدر اولسون شبهه بو قدر «زکریا قزوینی» دن ایکی عصر اول یاشایان «محمود کاشغری» دورنده ده اوغوزلر تماماً مسلمان بر قومدی. اودورده، اولورده هیچ بر تورلو خریستیانلق اثر ندن فلان بحث ایدیلور. «سیردریا» حوضه سنده یاشایان اوغوزلردن «میسعودی» ده بحث ایدیور (سروج الذهب، ابن الاثیرک مصرطبی هامشده، جلد ۱، ص ۱۴۰-۱۴۲)؛ اوراده، «سیردریا» حوضه سنده کی اهلینک دینلر ندن ده بحث ایدیلور سه ده، نصرانیلق حقنده هیچ بر قیدر قدر؛ اوغوزلرک او طور دینی او «سیردریا» حوضه سنده و غریبنده هیچ بر یرده هیچ بردانه مثلاً «یدی صو» ده کی کی - خریستیان مزار طاشی ده بولونما مشدر.

عادتاً بالقان بئغارلریله ایدل بلغارلرینی بر برینه قاریشدیران مؤلفلر کی، «قزوینی» ده، «اکر سوزینک» بر اصلی وار ایسه - میلادی اون ایکی اون اوچنچی عصر لرده شیمدیکی جنوبی

[۱] مذکور اثرک بوکونه قدر اسمی و مؤلفی معلوم اولما دیغندن یالکنز «انشاء» اسمیه یازیلوردی. بوراده کتابک باش قسملرینی و نصف اولنی تماماً حاوی اولان کوزل بر نسخه سی فاتح کتبخانه سنده ۴۰۷۴ نومروده موجوددر. کتابک اسمی، جلدنده و متننده ده دینلر کی، «عرائس الخواطر و فائس التواذر» دینه قید اولمشدر، و مؤلفی ده «خواجیه امام اجل رشید الدین سمدالاسلام ملک الکتاب ذوالنیا بین محمد بن محمد بن عبدالجلیل العمری» در. بو نسخه ۵۸۰۰ سنه - سنه - یازیلش اولوب قارلر طرفندن ۵۸۲، ۵۹۰، ۵۹۶، ۶۰۰ سنه لرینک مختلف آیلر نده یازیلان قیدلرده موجوددر. بو کتابک محتویاتین دیگر بر یرده دایما بحث اولونما جقدر.

روسىيە، اوقرانيا و بالقان حوالىسىدە بولغان «اوغوز» و «قەچاقلىق» كىچىرىسىدە خرىستىيانلىقى قبول ايدىلىرىدە موجود اولدىغى ايشىتىش واونى توركىستان كىسىكى اوغوزلىرىنى اسناد ايتىش اوليور. بويە دكلىسە، «غزلىق» كى خراساندىكى وحشى معاملەلىرى مناسىبىتلىك يازىلان شكائىلردىن ملهم اولارق تامام كىندىلىكىدىن اويدورمشدر. جىل مذ كوردەكى طاش حقندەكى روايتە علاوہ ابتدئىكى «لانهم نصارى ينسبونہ الى عيسى» جەلەسنى كىنجە، بو، اويدورمەنىك. اوزرىنىە استناداً ياپىلان يىكى براويدورمەدر. مذ كور قايا طاشنى اوزرىندەكى اوازلىر، كوپرىلى كىتەپخانەسىدەكى اسكى رسالەدە، تامام مجوسى شامانى دىنى عقىدەسى اولارق عد ايدىلىشىدر كە، تامام دوغرىدەر. بويە طاشلىر اوزرىندەكى ايزلىرە استناد ايدىن شامانى اوليا افسانەلىرى آلتى توركلىرىدە پك چوقدر.

شىمىدى «ابن فضلان» كى رسالەسى بولوندىن صوكرا، اوغوزلۇك توركىستاندە وايدىل حوضەسىنىك شىرقندە اوزال ولايتندە ايكن خرىستىيانلىققە ھىچ برىمناسىبتلىرى اولمايدىنى تامام. توضيح ايتىمشدر.